

SVĚPOMOC V BYDLENÍ

MINULOST! / BUDOUCNOST...?

Svépomoc v bydlení: minulost! / budoucnost...?

Vznik této publikace byl podpořen Akademií věd ČR v rámci programu AV21: Špičkový výzkum ve veřejném zájmu.

Copyright © 2019
Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1
Editor: Tomáš Hoření Samec
Autoři: Tomáš Hoření Samec, Ivana Balgová, Jan Blažek, Jan Lid Říšský,
Romana Marková Volejníčková a Barbora Vacková
Sazba a grafické zpracování: Jan Polansky
Jazyková korektura: Kristýna Příbylová
Fotografie: Tomáš Princ
Tisk: MARTEN, spol. s r. o., Českobrodská 876/48, 190 00 Praha 9

ISBN 978-80-7330-359-4 (print) | ISBN 978-80-7330-360-0 (PDF)

Svépomoc v bydlení: minulost! / budoucnost...?

Tomáš Hoření Samec

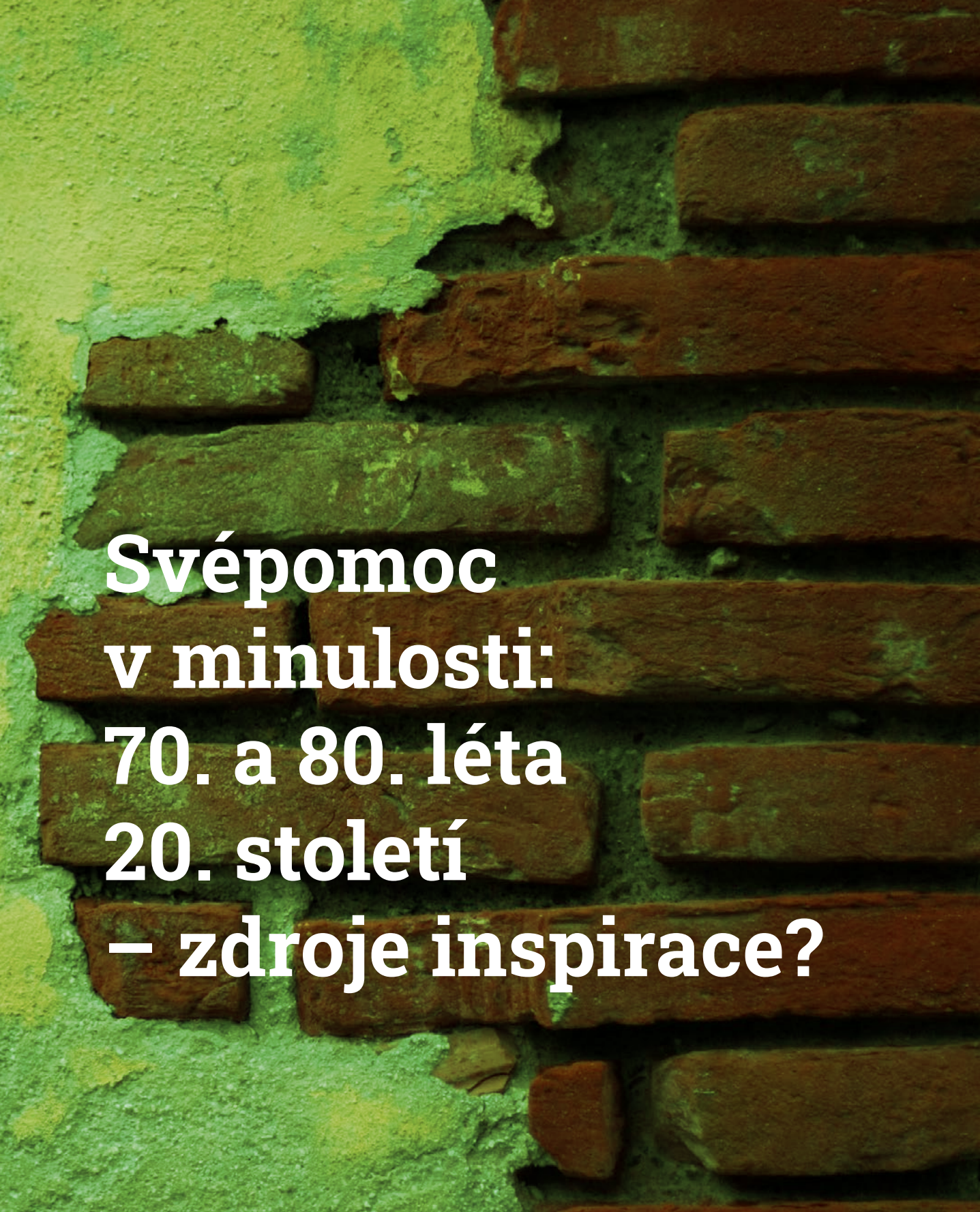
V posledních letech stále častěji slyšíme, že bydlení je finančně nedostupné; že především ve velkých městech rostou ceny bytů a domů a zvyšuje se nájemné. Také náklady na stavbu či rekonstrukce bytu jsou vyšší, protože je nedostatek řemeslníků či stavebních firem a banky už neposkytují hypoteční úvěr tak širokému okruhu zájemců. Stále častěji také slyšíme: Co dál? Jak tuto situaci řešit? Jednou z cest, byť rozhodně ne všespásnou, může být bydlení řešené svépomocí.

Co to vlastně je „svépomoc v bydlení“? Dá se nějak definovat? Co si pod tím představit? Jednoduše řečeno je to způsob zajištění bydlení – hlavně stavba nebo rekonstrukce domu či bytu, kdy se celá nebo významná část realizuje mimo logiku trhu a mimo veřejné instituce (stát, obec). Zajišťují si ji hlavně sami uživatelé, ať se jedná o jednu domácnost (či rodinu), nebo o kolektivy (komunitu, družstvo). Jak si však ukážeme, i při svépomocně zajištěném bydlení téměř vždy hrají určitou roli i trh či veřejné instituce.

V této brožuře představujeme historické podoby svépomocného bydlení z období 70. a 80. let 20. století, kdy bylo trpěnou praxí, která sice nekorespondovala se socialistickou ideologií, ale dokázala zajistit doplnění kapacit státního či podnikového bytového fondu pomocí družstevních bytů nebo individuálních rodinných domů. V brožuře ukazujeme také potenciál svépomocného bydlení v současnosti; na to, jaký může mít ekologický a etický přesah a jak jej lze prožívat a zakoušet když se stanete svépomocným stavitelem.

Zároveň však nelze brát svépomocně zajištěné bydlení jako jediný a hlavní lék na současnou nedostupnost bydlení. Odpovědnost za zajištění bydlení by neměla být přenášena pouze na jednotlivce a rodiny; role veřejných institucí je zde nezastupitelná. Ne každý je totiž ochotný strávit stovky až tisíce hodin neplacenou prací, být všestranným kutilem či kutilkou, organizovat své přátele na brigády a najímat řemeslníky. Naše brožura sice nenabízí konkrétní návody co a jak stavět (k tomu mohou sloužit jiné knihy, webové stránky nebo kurzy), má ale ambici nabídnout zajímavé poznatky o nedávné historii svépomocného bydlení a inspiraci pro budoucí svépomocné stavitele a stavitelky.

Tomáš Hoření Samec je sociolog působící v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i, absolvoval výzkumnou stáž na University of Vienna a zaměřuje se na výzkum financionalizace bydlení a na nové formy poskytování bydlení realizované veřejnými a kolektivními aktéry. Je editorem této publikace.

Svépomoc v minulosti: 70. a 80. léta 20. století – zdroje inspirace?

Rodinný dům a nečekaná „spojenectví“

Barbora Vacková

V České republice, respektive bývalém Československu je zkušenost svépomoci se stavbou rodinných domů zakořeněná, a to minimálně ve skupině lidí, kteří se narodili v letech po druhé světové válce. Vždyť jejich zkušenost byla reflektována dokonce i dobovou filmovou či televizní tvorbou. Stavba či rekonstrukce domu jsou klíčovým pozadím filmů *Půl domu bez ženicha* či *Na samotě u lesa*. Téma stavby domu se objevuje i jako okrajový motiv například v normalizačním seriálu *Chlapci a chlapi*, kde jsou rodiče Bradáčovi ochotni jet pro umyvadlo přes celou republiku. Ještě generace čtyřicátníků si mohou pamatovat na to, jak jejich rodiče, příbuzní či známí budovali domy či chalupy. Následující řádky se budou věnovat právě výstavbě rodinných domů v období normalizace. Kde se brala touha po vlastním bydlení? Co bylo pro stavebníky inspirací? A co znamenala svépomoc v 70. a 80. letech minulého století?

Co je to rodinný dům?

Rodinný dům je u nás považován dlouhodobě za nejlepší formu bydlení (Sunega 2002; Lux, Sunega, Mikeszová, Kostecký 2008; pro historické srovnání Guzik 2018). Především je hodnocen jako nejlepší místo pro výchovu dětí. Dále je oceňován jako prostor soukromý, ve kterém jsme svými pány (např. Galčanová 2013). To souvisí také s tím, že pro mnohé z nás představuje také prostor vlastní realizace – dům je místo, kde se můžeme věnovat zahradničení, vaření, chovu psů, kde můžeme nerušeně odpočívat po práci a kde i ti z nás, kteří pracují z domu, mají místo k relaxaci. A konečně se z domu může ve vnímání majitelů stát „dobrá investice“ – dům je totiž mnohem častěji než byt vlastněn, nikoli pronajímán. Jako vždy, když se zabýváme jevy a věcmi, které mají nějaký společenský význam, je dobré si uvědomit i to, co pro nás „rodinný dům“ není. V jeho obraze se obvykle neobjevuje na jednom z prvních míst prostor výdělečné práce. Je to prostor práce, která je buď dobrovolná, nebo bezplatná. Zjednodušeně řečeno rodinný dům není statek, není zdrojem obživy svých obyvatel, nemá velké hospodářství.

Rodinný dům, i když může stát za městem, měl minimálně od druhé poloviny 20. století vždy spíše nakročeno k vile než k hospodářské usedlosti. Je tomu tak proto, že instituce rodinného domu vznikla, jako mnoho jiných rysů soudobého života, o kterých příliš nepřemýšlíme, už v 19. století, v období rychlého růstu velkých měst a rozvoje prvních průmyslových center. Vznikající střední třída, městští profesionálové a podnikatelé, začala hledat příjemnější místo k životu, než bylo přeplněné, službami a základní infrastrukturou nevybavené vnitřní město. Když se poohlíželi po inspiraci, jedním ze vzorů byla venkovská aristokratická sídla, například palladiovská¹ vily uprostřed rozlehlých zahrad. Odrazem tohoto ideálu se staly solitérní domy se zahradou na středostavovských předměstích. V Brně nacházíme takové vily například v Pisárkách, v Praze (nejenom) na Hradčanech, v Liberci v okolí zoologické zahrady, ale podobnou vilu má

¹ Populární jsou tyto typy domů především jako rodinná sídla v oblasti amerického jihu. K nalezení jsou ale i jinde – jde o vily odkazující svou formou k renesančnímu architektovi Palladiovi a využívající principy antické architektury. Poznáváacím znamením jsou především vstupy zdobené antickými sloupy.

každé větší i menší město. Tak vznikl předobraz domu, který není prostorem výdělečné práce, ale místem rodinného života, výchovy dětí, relaxace.² V průběhu následujících desetiletí se tato vize zakořenila v různých společenských vrstvách. V různých velikostech a tvarech, ale vždy se zahradou (či alespoň předzahrádkou), bez velkého hospodářství a za hranicemi pracovního prostoru. Rodinný dům není venkovské stavení, je to kus města či předměstí, který máme sami pro sebe.

Komunistická ideologie rodinné domy zpočátku přehlížela. Bylo ale jasné, že jejich myšlenka je v rozporu s tlakem na kolektivizaci. Soukromí rodin mělo být nahrazeno kolektivitou sdíleného prostoru. Zapojení žen do produkce znamenalo také změny v chápání toho, jak má být pečováno o domácí prostory. Ale ukázalo se, že rodiny nebyly ochotny se svého prostoru vzdát. Ve spojení bytové nouze poválečných let s relativně pomalou výstavbou státního bydlení a s pomalu, ale jistě rostoucími nároky na standard bydlení se i v socialistickém Československu stále stavěly rodinné domy.

Co znamenal rodinný dům během normalizace?

Olga Šmídová (2012) reflektuje normalizační zkušenosti v bydlení a dokazuje, že nejenom postavit dům, ale vůbec získat bydlení, bylo v tomto období vysoce ceněnou schopností. V době sešněrované pravidly a dohledem nomenklaturního systému se mohl stát prostor vlastního domu relativně svobodným místem realizace vlastních vizí. Často dokonce jediným. Na jedné straně tedy rodina, která získala dobré bydlení, osvědčila svou schopnost manévrovat systémem, na druhé straně si tak opatřila prostor pro sebe a své vize. Vzpomínky stavebníků, kteří si stavěli vlastní či družstevní domy v 70. a 80. letech minulého století, a ostatně i v úvodu zmiňované produkty dobové popkultury ukazují, že stavba domu byla ve většině případů hlavní a jedinou další náplní jejich života vedle nutných pracovních povinností (Klímová 2011). Stavba měla svůj účel, ale často se mohla stát i cílem. Jakkoli hlavním motivem bylo postavit vlastní dům, podle svých potřeb či představ, jistě kouzlo měla i aktivita, která se zdála být smysluplná. Což mohla být v popisovaném období často ojedinelá uspokojující zkušenost.

Jak budovat vlastní místo v normalizovaném světě?

Součástí této zkušenosti byly i velmi specifické formy mezilidských vztahů, které pramenily z toho, že stát sice umožňoval výstavbu rodinných domů, nijak zásadně s ní ale stavebníkům nepomáhal. Měl totiž dost práce s vlastní výstavbou, v tomto období především velkých panelových sídlišť. Stavby tak probíhaly na rovině svépomoci; pomáhali rodinní příslušníci, přátelé a kamarádi. Ale ani to nestačilo – stavebníci museli často uzavírat dočasné koalice, které jim napomáhaly obcházet systémová omezení, nedostatek oficiálních zdrojů materiálu i řemeslnické práce.

Šlo o zvláštní vztahy důvěry a spolupráce mezi jinak cizími lidmi, které provázely v podstatě celý proces výstavby domu. Už získání pozemku k výstavbě často představovalo pole, ve kterém musela být sehrána sofistikovaná rošáda se společným vlastnictvím a následným prodejem. Dokládá to i vzpomínka stavebníků, kteří realizovali svůj rodinný dům na konci 60. let: „(Parcela) patřila rodině Šimků, kteří byli lékaři v Brně a odstěhovali se do Olomouce, byli by o pozemek přišli, chtěli jim ho vyvlastnit. A my jsme to náhodou zjistili, tak jsme se s nimi domluvili, že začneme stavět jakoby společně, potože stát by nám ten pozemek neprodal. Takže ze začátku byly dokumenty vyřizované pod jejich jménem a museli jsme jim věřit, že nás nepodvedou.“ (Klímová 2011, s. 48–49) Je zjevné, že v těchto hrách byli zvýhodněni ti, kdo se pohybovali na klíčových místech systému či do nich měli přístup. Mít známé na úřadech, mezi stavaři či architekty, to vše bylo před začátkem stavby samotné dobrou devizou.

Pro stavbu nepotřebujete ale pouze lidi s razítky. Jakmile stavba začne, bylo třeba získávat materiál a řemeslníky. Mít přístup do státních podniků manipulujících s materiálem bylo nespornou výhodou. Znat řemeslníky zrovna tak. To vše představovalo nejenom finanční výdaje, ale také investice času a vlastní práce – například proto, že řemeslníkům je třeba vařit oběd. V situaci, kdy se všechny tyto směny peněz – materiálu – práce odehrávají v šedé zóně ekonomiky, je přitom nutné si vzájemně věřit. Normalizační stavba znamenala tedy systém specifických krátkodobých vztahů důvěry. Tato krátkodobost se přitom zdá být ilustrativní. I v případech, kdy se zdálo, že spolupráce zakládá na dlouhodobější vzájemnost, se nakonec ukázalo, že když pomine důvod ke spolupráci, cesty rodin se nakonec zase rozcházejí. Jeden z komunikačních partnerů Lucie Svozilové v její případové studii výstavby a další existence družstevních panelových domů vzpomíná: „To byl krásný plán, jak budeme soběstační, a že si vše jako družstvo opravíme sami. Jeden tak, aby prospěl všem. Ale to takhle vůbec nefungovalo. Jakože když bylo potřeba něco malého, třeba vyměnit pojistky, tak se řeklo elektrikářovi „pojd““. A kromě jednoho každý šel. Ale chtěli něco za to, žádný že si pomáháme a děláme, co umíme, ale něco za to chtěli. Ale to je jako v pořádku. Já to chápu, že když něco umíš, tak za to chceš zaplatit. To jen, že oni to tak chtěli, ale nefungovalo jim to.“ (smích) (Svozilová 2019, s. 28) Ostatně podobně na vývoj společné práce vzpomínají i stavebníci z knihy Barbory Klímové (2011, např. s. 127)

Zdá se tedy, že svépomoc při stavbě rodinného domu v období normalizace měla v mnoha ohledech velmi specifický charakter, jak se také můžete dočíst v další kapitole. Svépomoc nebyla komunitní spoluprací hledající vědomě systémovou alternativu, byla spíše čistě utilitárním nástrojem, jak docílit své vize a jak dosáhnout svého snu o vlastním bydlení. Ve chvíli, kdy domy stojí, se mezilidské vztahy, které stavba zakládala, mohou bez nostalgie ukončit.

Barbora Vacková je socioložka, která se mimo jiné dlouhodobě věnuje tématům sociologie urbanismu a bydlení. V současné době působí jako výzkumnice a odborná asistentka na katedře mediálních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a katedře občanské výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity.

² Tohoto rozporu je vhodné si povšimnout: zatímco pro pracujícího muže je rodinný dům místem, kam se vrací za odpočinkem z práce, pro jeho ženu je to místo práce, která tento odpočinek umožňuje.

Rodinný dům: střet ideologie a potřeby zajistit bydlení

Ivana Balgová

Píše se rok 1975. V podnikových periodikách vychází článek *Stavebníkom do pozornosti: Sústredená individuálna výstavba Kopánka*. Text podrobně popisuje podmínky zapojení do projektu výstavby a možnosti finančních příspěvků, které mohou zájemci o stavbu rodinného domu od státu získat. Doplnují jej náčrty vnitřních dispozic domů a ilustrativní črta muže stojícího na ulici nově vystavěné čtvrtě na periferii města. Poselství článku je jasné – ve městě Myjava se budou stavět rodinné domy.

Socialistická bytová politika měla k rodinným domům zvláštní, téměř rozporuplný vztah. Bydlení v rodinných domech bylo považováno za buržoazní přežitek, nezdravé dědictví minulosti a nežádoucí projev individualismu. V období poválečné bytové krize jejich výstavba nadto představovala plýtvání stavebním materiálem, jenž byl používán k individuálním účelům na úkor společenského prospěchu. Již postavené domy a rodinné vily byly často konfiskovány a rozdělovány na menší bytové jednotky ve jménu zajištění rovného přístupu k bydlení pro všechny. Rodinný dům byl považován za symbol postavení buržoazní vrstvy obyvatelstva a jako takový neměl v socialistické společnosti místo. Současně však byla výstavba rodinných domů stejným režimem podporována. Město Myjava na západě Slovenska je pouze jedním z mnoha měst bývalého Československa, v nichž probíhala výstavba rodinných domů podporovaná státem. Stavebníci dostali nevratný příspěvek až do výše třiceti pěti tisíc Kčs,³ půjčku s výhodným úrokem, a pokud stavěli v řadové zástavbě, která představovala „společensky efektivní způsob výstavby“, bezplatně získali stavební pozemek. Jak je tedy možné, že stejný režim, jenž rodinnými domy opovrhoval, zároveň podporoval jejich výstavbu?

Bydlení bylo během socialismu chápáno jako společenská potřeba a bytová politika vycházela z předpokladu, že její uspokojování je úlohou státu. Stát se stal zodpovědným za zajištění bydlení pro každého člena socialistické společnosti (Lux, Kostelecký 2011, s. 9). Nicméně poměrně rychle se ukázalo, že není schopen tento slib splnit. V situaci, kdy měl stát omezené zdroje, se pozornost soustředila na výstavbu sociální a technické infrastruktury, rozšiřování průmyslových závodů a na výstavbu velkých panelových sídlišť. Na investice do zabezpečení bydlení pro všechny už, jednoduše řečeno, nezbyly prostředky. Zejména v menších městech se jako řešení nabízelo přenést část nákladů na občany, a to prostřednictvím družstevní výstavby či právě skrze projekty individuální bytové výstavby. Zásluhou tohoto projektu si koncem 70. a počátkem 80. let postavila svoje domy i desítky stavebníků, s nimiž jsem mluvila o výstavbě realizované za normalizace v rámci výzkumu pro mou diplomovou práci.

³ Bohumil, jeden z mých komunikačních partnerů, vydělával 1 880 Kčs měsíčně. Za podnikové noviny, z nichž se dozvěděl o projektu výstavby, zaplatil 40 halífů.

Mária a Milan bydleli ve svobodárně více než tři roky a už dva roky čekali na družstevní byt; pro Gabrielu a Gustáva znamenal rodinný dům únik z malého třípokojového bytu; Lucia s manželem a malým synem bydlela v dvoupokojovém bytě s rodiči. Projekt individuální bytové výstavby Kopánka ztělesňoval pro mé komunikační partnery zejména řešení nevyhovující bytové situace. (Ne)dostupnost bytů ilustruje vyprávění Márie a Milana, kteří se rozhodli pro náročnou stavbu domu po dvou letech čekání na družstevní byt, za nějž už zaplatili nevratnou zálohu. Bydlení ve svobodárně a dlouhý pořadník bez jistoty přesného data nastěhování – v takové situaci představovala náročná svépomocná výstavba rychlejší a především spolehlivější způsob, jak si obstarat bydlení. Kromě toho znamenala možnost postavit si dům i příležitost k naplnění osobních představ o bydlení. Samotná podoba domu však byla do značné míry omezena regulacemi státu. Podmínkou pro získání nevratného příspěvku bylo dodržení stavebního projektu, který stanovoval přesnou podobu lokality nových rodinných domů. Totožné rovné střechy, dveře, okna, balkony, výška zídek v předzahrádce – individuální představy mohly být realizovány pouze za zavřenými dveřmi, jejichž rozměry určoval stát. Ten poskytoval stavebníkům příspěvky a nabádal je k bydlení v řadových zástavbách, které alespoň vzdáleně připomínaly kolektivní bydlení. S pomyslným posledním razítkem na stavebním povolení se podle vyprávění stavebníků role státu vytrácí a do popředí se dostává celá síť kontaktů, jež umožnila samotnou stavbu domu. Pokud by měla vyprávění stavebníků o výstavbě rodinných domů za normalizace definovat jedna teze, zněla by jednoduše: „ze známosti a svépomocí“.

Postavit dům svépomocí znamenalo překonat množství překážek spojených s nedostupností služeb, stavebních firem a s nedostatkem stavebních materiálů. Pověstné fronty se stály nejen na pomeranče, ale i na podlahové krytiny či dlažby. Stavba často stála kvůli čekání na materiál, proto se stavebníci obraceli na svou síť kontaktů. „Mít známosti“ ve stavebninách znamenalo vědět, kdy bude naskladněno nové zboží, ale také možnost dostat se k hezcím obkládačkám. Nenahraditelnou roli v příběhu o svépomocné výstavbě sehrávala rodina stavebníka – u rodiny se bydlelo, dokud nebylo postaveno; rodina se starala o malé děti, dokud rodiče jezdili po republice a sháněli materiál na stavbu; rodina půjčovala peníze; rodina každý víkend pomáhala se stavbou domu. Starší rodinní příslušníci už často zkušenosti se svépomocnou výstavbou měli a do stavby vnášeli důležité vědomosti. Vše, co mohli, si stavebníci udělali na stavbě sami. Na odborné práce, které nebylo možné provést s pomocí známých a rodiny, si volali meloucháře. Jeden z mých komunikačních partnerů, jenž v komunistické straně zastával vysokou funkci, mluví o této vedlejší činnosti zaměstnanců stavebních firem jako o „tiché dohodě“, kterou sám při stavbě vlastního domu využil. Tyto pokoutní smluvené práce byly tolerovány zejména proto, že neexistoval jiný, oficiální způsob, jak zajistit řemeslné práce na stavbě. Rozvoj šedé ekonomiky a výrazné zapojení rodinných sítí do stavby byly reakcí na špatnou dostupnost stavebních firem, které se soustřeďovaly především na stavbu paneláků.

Odpovědí na otázku, proč stát podporoval výstavbu rodinných domů, když je označoval za odporující ideálním představám fungování společnosti, je právě svépomoc. To, co stát nedokázal zabezpečit sám, přenesl na bedra lidí. Využíval jejich vědomosti, rodinné sítě, neplacenou práci na stavbě, sociální kapitál a jejich peníze. Socialistický stát slíbil, že se o kvalitní a dostupné bydlení pro každého postará – když v této oblasti selhal, přesunul odpovědnost za výstavbu na stavebníky. Ti své domy nakonec postavili především díky pomoci rodiny a blízkých přátel, ale také díky vlastním schopnostem. Ve svých vyprávěních se vrací k náročnému období shánky po materiálech, vaření brigádníkům, těžké práci na stavbě přes víkendy

a často i odpoledne po návratu z placeného zaměstnání. Zároveň lze v jejich svědectvích spatřovat hrdost na to, že své domy postavili vlastníma rukama, a vděčnost za státem poskytnuté příspěvky. Svépomocnou výstavbu rodinných domů tedy nelze vnímat černobílou perspektivou – její zkušenost i projevy jsou mnohem pestřejší.

Ivana Balgová absolvovala magisterskou sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, semestr strávila na Utrecht University v Nizozemsku. Ve své diplomové práci Ideologie v betóne se věnovala zkušenostem s výstavbou rodinných domů za socialismu. Je členkou nehierarchického kolektivu Food Not Bombs.

Jak mladé rodiny v pozdním socialismu k bydlení přišly

Romana Marková Volejníčková

Pro 70. léta 20. století jsou v Československu charakteristická různá pronatalitní a prorodinná opatření, která měla přispět ke zvýšení porodnosti. Tyto politiky byly odpovědí na strašáka jménem populační krize, jejíž začátky bylo možné vidět již na začátku 60. let. A právě téma bytové politiky bylo významnou součástí státní podpory mladých rodin a porodnosti. Ale proč? Jak mohla úprava bytové politiky zvýšit porodnost?

Výzkumy veřejného mínění, které pátraly po odpovědích na to, co by mladé rodiny přimělo mít více dětí, přinesly jasnou zprávu: dostupné samostatné bydlení⁴ (tedy mimo domácnost vlastních rodičů) je jedním z klíčových faktorů. Již ve výzkumu veřejného mínění z roku 1959 (Srb, Kučera 1959) bylo ukázáno, že dostupnost samostatného a kvalitního bydlení byla pro mladé rodiny základním faktorem, který ovlivní nejen založení rodiny, ale také její postupné rozšiřování. Mimo finanční dostatek tak byly bytové podmínky jedněmi ze základních podmínek mladých lidí pro založení rodiny. Interrupční komise se dokonce setkávaly s tím, že špatná bytová situace nebo nízká úroveň bydlení byly využity jako argumenty pro podstoupení interrupce. Bytová situace tedy měla vliv na to, kdy a v jakém počtu rodina mohla (či chtěla) mít děti (Prokopec 1964). Současné výzkumy (Hašková 2007) ukazují, že mladé rodiny v období pozdního socialismu sice deklarovaly zájem o vlastní bydlení a také vlastní bydlení definovaly jako podmínku založení rodiny či jejího rozšíření, přesto díky (často časnému) rodičovství byly nuceny řešit otázku vlastního samostatného bydlení v době, kdy již měly dítě. Model, kdy si mladé rodiny nejprve zajistí vlastní bydlení, do kterého poté přivedou své potomky, nebyl v 70. letech častý.

Chtít je jedna věc, ale mít je věc druhá

Chtít vlastní domácnost je jedna věc, ale dostatek bytů pro samostatné bydlení je věc druhá. Bytová výstavba byla od 50. let nedostačující z hlediska populačního i z hlediska zvýšených standardů bydlení. Ještě v 50. letech výstavbu bytů zpomalovala představa, že v pohraničí je bytů dostatek. Sliby komunistické vlády o rozšíření bytové výstavby tak zůstaly dlouhou dobu nenaplněny. A byly to především mladé rodiny, které tímto nedostatkem trpěly nejvíce. Byly totiž často tlačeny k tomu, aby sdílely byt (v lepším případě rodinný dům) se svými rodiči. Scott (1974) na základě analýzy dobových dokumentů ukazuje, že spoluzítí s rodiči (potažmo prarodiči) bylo režimem (v 70. letech) popisováno pozitivně, neboť se o domácnost stará více rodin, tudíž se práce v domácnosti rozdělí, anebo se očekávalo, že prarodiče mohou hlídat děti, pokud budou rodiče v práci (Scott 1974). A u mnoha rodin bylo vícegenerační bydlení skutečně vnímáno pozitivně.

⁴ Koncept samostatného bydlení není v tomto textu vnímán jako vlastnictví bytu či domu, ale jako samostatně hospodařící domácnost.

„Tak bydlet u rodičů je jiný, než když jste sami dva. Protože pořád musíte brát ohledy. My jsme taky bydleli s manželovými rodiči, protože byty nebyly, tak to bylo jednoduchý řešení. Ale zase jsme mohli jít, kam jsme chtěli, protože jsem odkojila a rodiče hlídali. Navíc tam bydlela i manželova babička, takže naše holka měla babičky dvě, vždycky říkala, že má babičku mladou a babičkou starou.“ (Renáta)

Režim v 70. a 80. letech do značné míry ospravedlňoval vícegenerační bydlení. Dokonce v 80. letech bylo dostavěno pár tzv. vícegeneračních bytů se dvěma umyvadly a dvěma toaletami. A proč? Tehdejší režim sice chtěl reagovat na potřebu samostatné domácnosti u mladých rodin, neboť vícegenerační bydlení považoval za přežitek a možná i ohrožení režimu, bohužel plánovaná výstavba neodpovídala potřebám mladých rodin. Během normalizačních let bylo jasné, že stát není schopen sám zajistit dostatečnou a rychlou výstavbu bytů. Jedním z řešení bylo právě vícegenerační bydlení. To však s sebou může přinášet mnohá úskalí, jako jsou generační střety, debaty nad výchovou dětí, nemožnost domluvit se, kdo co v domácnosti dělá a za co je zodpovědný, a další. Některé studie právě nucenému spoluzití připisují značný podíl na zvyšující se rozvodovosti (Kučera 1994). Ke spoluzití více generací je potřeba dodat, že nešlo o krátkodobé řešení na pár dní či týdnů, rodiny takhle žily často i několik let.

„Když se nám narodila dcera, tak jsme jeli z porodnice domů, k mým rodičům. No a manželovi se u našich nelíbilo, často se zdržoval déle v práci, nebo když hrál ještě fotbal, tak po práci šel rovnou na trénink a přišel hodně pozdě večer.“ (Alžběta)

„Já jsem chtěla ještě druhý dítě, ale bydleli jsme u mých rodičů a manžel řekl, že pokud bychom bydleli tady, tak by měl druhý dítě jen velmi nerad. No tak jsme se snažili získat byt a vyšlo to (...), ty mezigenerační vztahy nejsou vždy optimální, dá se to řešit, ale často to naráží.“ (Alena)

Byty byly i v 70. letech, kdy došlo k hlavně ve větších městech k mohutné výstavbě sídlišť, „nedostatkovým zbožím“, a jejich přidělování mělo často svá nepsaná pravidla. Byty byly například přidělovány na základě příslušnosti ke komunistické straně a dle postu v rámci strany, nebo měly přednost mladé rodiny a sezdané páry, ideálně pracující v klíčových odvětvích, jako je průmysl. Pokud mladým rodinám nebyl byt přidělen, jak jinak se k němu mohly dostat? Například tak, že ačkoliv nikdo legálně nemovitost nevladl, byty byly často obecní nebo městské, docházelo ke kupčení s byty, například k jejich výměnám nebo nelegálnímu pronajímání (Sýkora 1993). Dokonce docházelo k výměnám bytu mezi rodiči a dětmi, když děti vstoupily do manželství a/nebo založily rodiny.

„Můj syn se oženil poměrně brzy, ve 23 letech, a to jsem ho ještě podporovala finančně, protože studoval medicínu. Já jsem k té svatbě svolila, protože tehdy byl problém s byty a takhle měli možnost bydlet hned. No ale byt byl malej, no tak si pak našetřili nějaký peníze a vyměnili jsme si byty a oni dostali můj čtyřpokojový byt, který si zařídili.“ (Beáta)

Často také mladé rodiny musely tzv. přiložit ruku k dílu, pokud chtěly mít vlastní domácnost. Po práci muži odcházeli stavět domy, kde pak mohli získat vlastní byt.

„Když se začaly stavět družstevní byty, tak můj mužský chodil taky stavět. Chodil do práce a pak ještě chodil odpolednestavět. Cotampřesnědělal, nevím, jestlijenpomocnýpráce, neboopravdustavěl. Aletenbyt, kdejsme i teď, tak ten jsme vlastně dostali, protože manžel tady pracoval a stavěl tenhle dům.“ (Anna)

Tehdejší režim chtěl mít bytovou politiku ve své režii (tj. postavit byty a poté je rozdělit), ale tento postup nedokázal uspokojit potřeby všech domácností – bylo nutné sahat k různým druhům „svépomoci“, často v rámci (rozšířené) rodiny. Ať už se jednalo o model, kdy rodiče umožnili dětem bydlet ve svém bytě či domě, nebo si děti a rodiče mezi sebou byty vyměnili, nebo mladé rodiny pomáhaly stavět družstevní byty, jedno je jasné – značná část zodpovědnosti za vlastní domácnost byla přenesena na samotné rodiny, potažmo na výpomoc mezi jejich členy. Dnes se také debatuje nad vlastním bydlením mladých rodin, ale řeší se dostupnost hypoték, ceny bytů a nájmu. Situace, kdy čekáte na přidělení bytu, se tak zdá být lákavá. Ale ne jeden zde citovaný příběh o období, kdy mladé rodiny čekaly na byt a nevěděly, kde nebo kdy jej dostanou, nevyzníval optimisticky.

„Po svatbě se to změnilo na jeden velký kolotoč o shánění bytu, protože jsme neměli kde bydlet. Takže jsme všechny síly upřeli k tomu, abychom sehnali slušný byt. Já jsem kvůli tomu byla déle v porodnici, protože jsem neměla kam jít. Pak jsem jela k babičce mého muže do 1+1, kde jsme bydleli všichni, pak jsme se přestěhovali k mým rodičům na vesnici, kteří sice měli velký dům, ale takový ten typický vesnický, kde se topí jen v jedné místnosti. Dům byl bez pračky, bez všeho. Tam jsme byli asi rok a půl. Jenomže mně skončila mateřská a já musela do práce, ale žádný byt jsme v Praze neměli. Musela jsem tak syna nechat u babičky, tam byl asi půl roku, a my za ním jezdili na vikendy. Ale on byl na mě hrozně vysazený, když jsme odjížděli do Prahy, to byly nářky, museli jsme se schovávat, aby nás neviděl. Pak jsme dostali byt v Praze a hned jsme ho vzali s sebou, ale ten byt byl nad sklepem, byl studený a plesnivý a ještě byl na sever. Takže jsme topili i v létě. Syn byl pořád nemocný a bylo to z toho bytu. Mezitím se narodila dcera, no a tu jsem raději hned nechala u babičky, protože tam by v tom bytě nevydržela vůbec.“ (Soňa)

Bytová politika před rokem 1989 a především její pravidla značně zasahovaly rodinám do života. Výše uvedené citace a příběhy žen, které se svou rodinou řešily v 70. letech bydlení, ilustrují, jak nastavení bytové politiky, nedostatek bytů nebo neformální pravidla přidělování bytů značně ovlivňovaly i jejich životní rozhodnutí. Často tyto příběhy ukazují, že bez některé z forem (své)pomoci v rámci rodiny by neměly kde bydlet. I přesto, že se spíše očekávala loajlnost vůči režimu a společnosti (mnohem více než vůči rodině), fakt, že si rodiny a jejich členové a členky vzájemně vypomohli, spíše rodiny semkl a zesílil vzájemnou loajlnost mezi nimi.

Romana Marková Volejníčková je členkou oddělení Gender a sociologie v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a studentkou doktorského studia na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Tématu svépomoci a bydlení v období socialismu se věnuje ve svém disertačním výzkumu zaměřeném na proměny mateřské praxe v ČR od 50. let.

Svépomocné bydlení: přítomné a budoucí...

Svépomoc jako nástroj sociální, ekonomické a ekologické transformace

Jan Blažek

Na českém venkově i v příměstských satelitech vzniká i dnes mnoho novostaveb či rekonstrukcí svépomocí. S určitou dávkou nadsázky se stavba svépomocí pozná následovně: na stavbě se v týdnu pohybuje několik pomocných dělníků a řemeslníků – o víkendu samotní majitelé; hrubá stavba většinou proběhne rychle (stavba s moderními tvárnici YTONG či Porotherm není taková věda a na střechu se objedná specializovaná firma) – interiéry a detaily však svépomocným stavitelům zaberou leckdy několik let; rodina se konečně stěhuje – na dokončení fasády ale někdy nezbudou peníze a na úpravu pozemku energie. Mezi svépomocnými projekty najdeme také dřevostavby, citlivé opravy od řemeslně zručných majitelů, ekologické stavby ze slaměných balíků a s hliněnými omítkami, ale také moderní projekty bohatších majitelů, u nichž se spíše než zděním a omítáním svépomoc projevuje v přípravě a vedení stavby. V Evropě je také v mnoha zemích (například Rakousku, Velké Británii nebo Dánsku⁵) stále rozšířenější participativní a komunitní bydlení, v němž svépomoc rezonuje v mnoha podobách. Za svépomoc lze považovat také squatting, různé netržní dohody mezi majiteli nevyužívaných nemovitostí s uživateli a jsou i tací, kteří v tržním nájmu a na vlastní náklady svépomocí opravují či jinak zlepšují stav nemovitosti.

Rozdělit bychom také mohli svépomocné stavitele na ty, kteří staví především z vnitřní motivace a chuti, a ty, kteří chtějí hlavně především uspořít. Pro celou řadu rodin je totiž svépomoc cestou, jak dosáhnout na vlastní bydlení – kdyby do bydlení kromě financí nevěložily také stovky hodin neplacené práce, nebylo by to možné. Kvalita svépomocného bydlení závisí především na penězích a času, majetkových poměrech, dovednostech a sociálním kapitálu, zdraví, dostupnosti řemeslníků a ceně stavebních materiálů. Ještě před 100 lety bylo svépomocné bydlení založené na vzájemné pomoci sousedů, na místních materiálech a na financování například místní kmpeličkou. Dnes se svépomocní stavitelé pouští do stavby často na základě standardizovaného stavebního projektu, s unifikovanými materiály z velkoobchodů a hypotečním úvěrem. Ani svépomocnému bydlení se nemohla vyhnout globalizace a koncentrace finančního kapitálu.

Je možné kritizovat různé strategie svépomocných stavitelů. Necitlivý výběr místa stavby, který vede například k záboru zemědělské půdy, zbytečně velké poloprázdné domy, neekologické materiály či neschopnost spravovat se sousedy sdílený i veřejný prostor. Při výběru strategií jsou však i svépomocní stavitelé ovlivněni působením faktorů, na které často nemají velký vliv. Co když potřebujete bydlet v dosahu zaměstnání, staráte se o děti, nedosahujete na hypotéku, bojujete s byrokracií a se sousedem se nedá mluvit, natož domluvit?

Svépomoc však ze své podstaty umožňuje vymanit se z určitých omezení a vyrovnat se s nimi. *Existuje řada možností, jak prostor pro seberealizaci zvětšit a dosáhnout větší sociální, ekologické či ekonomické*

⁵ Příklady jsou [Wohnprojekt Wien](#), [Cambium Leben in Gemeinschaft](#), [LILAC Low Impact Living Affordable Community](#) nebo [ekovesnice Friland](#).

svobody rozhodovat se o vlastním standardu bydlení. Svépomoc tak lze považovat za potenciální nástroj transformace a inovace; v anglicky mluvících zemích je její emancipační potenciál vystižen zkratkou DIY – Do It Yourself.

Ekonomický přínos svépomoci a svépomocné financování

Jedním ze zásadních rozměrů svépomocné práce je samozřejmě finanční úspora a tím pádem menší závislost na výši vlastního výdělku. Rodinou, přáteli a dalšími dobrovolníky podporovaná práce na stavbě bez nároku na (tržní) finanční odměnu navíc ve svém důsledku umožňuje rozvoj širších vztahů – vzdělávání a sdílení dovedností, vzájemnou výpomoc či péči.

V závislosti na typu stavby a dovednostech/možnostech stavitelů může být vhodným řešením vytvoření tzv. **posttržního vztahu s odborníkem** (architektem, řemeslníkem) na konkrétní stavební techniku, vztahu, který je založen na širších sociálně-ekologických hodnotách, ne jen na maximalizaci zisku. Příkladem jsou někteří ekologičtí projektanti a stavitelé, kteří jsou schopni vytvořit projekt na míru svépomocnému staviteli, navrhnout kdy a v jaké podobě je dobré odborně intervenovat, zorganizují workshop ekologického stavění, který zajistí majiteli dobrovolnou práci a odborníkovi částečné proplacení služeb, a podobně (k této zkušenosti se odkazuje i v následujícím textu – rozhovoru se svépomocným stavitелеm).

Důležitým faktorem je financování stavby. Naše společnost považuje individuální vlastnictví a fragmentaci úspor i půjček za zcela neoddiskutovatelné předpoklady, že otázka financování stavby zdánlivě nemá jinou alternativu než hypoteční úvěr. Finanční instituce tak mají zcela zásadní vliv na podobu trhu s bydlením. Ony rozhodují, kdo má nárok na hypotéku a za jaký úrok jsou ochotné půjčit. Za svépomocnou lze proto v otázce financování považovat jakoukoli aktivitu jedinců vedoucí k nalezení jiného způsobu financování. Využít lze například úvěr od tzv. etické banky, jejíž prostředky nepocházejí z neetických zdrojů; od komunitní či družstevní banky, které navazují na tradici kempeliček a v nichž si klient-člen může půjčit například od obyvatel téhož regionu. Pro svou administrativní nenáročnost jsou pak stále populárnější přímé půjčky v rámci různých platforem i mezi přáteli, které umožňují vypůjčit si menší sumy od většího počtu lidí s menším rizikem a často menším úrokem než v bance. V Rakousku pak dokonce existuje varianta výpůjčky v podobě vlastnického podílu podobného akciím, která slouží větším projektům společného bydlení, nebo třeba farmářům k zajištění kapitálu ke koupi či stavbě, přičemž část majetku zůstává v rukou širší komunity. Další možností je spolupráce v rámci solidárních sítí (u nás Sdílené domy), v nichž dochází k mezigenerační solidaritě a postupnému vykupování nemovitostí z trhu za účelem zastavení růstu nájmu.

Komunitní bydlení a sdílená svépomoc

V posledních letech dochází v mnoha evropských zemích (v ČR méně) k nové vlně zájmu o komunitní bydlení, ať už v reakci na nedostupnost bydlení, nebo na ekologické a sociální kvality, které realizované komunitní bydlení nabízí. Komunitní vlastnictví a správa jsou typické pro různé formy bytových družstev, cohousingů a baugruppe projektů, komunitního sociálního bydlení či ekovesnic. Členové mohou v takových projektech vlastnit soukromý byt a určitý podíl společných prostor nebo třeba kolektivně

vlastnit celý dům a právo k užívání soukromého bytu. V rámci komunity jsou rozvíjeny netržní a solidární vazby. Prostor pro rozvíjení svépomocných strategií je zde oproti individuálnímu bydlení mnohem větší. Na základě demokratického rozhodování dochází v komunitách k vytváření designu domů, systémů solidárních nájmu, zajišťování sociálních služeb, správě společných prostor, sdílení věcí nebo třeba regulím zajišťujícím ekologické či sociální standardy. V komunitě je také snadnější nalézt expertizu mimo tržní vztahy. Existují i projekty, u nichž je Do It Yourself (v tomto případě Do It Together) politickým stanoviskem. Typicky se jedná o rekonstrukce starých objektů, kdy je samotný proces svépomocné, dobrovolné a kolektivní rekonstrukce jedním z cílů projektu.⁶

Svépomoc a ekologie

Ekologický rozměr svépomocného bydlení by se dal shrnout do hesla „mít stavbu pod kontrolou“. Stavebníci, pro které jsou ekologické materiály a postupy podstatné, si při svépomocné stavbě mohou vše lépe pohlídat. Ekologické stavby jsou také často realizovány tradičními technikami, které jsou sice velmi náročné na práci, ale relativně finančně nenáročné na materiál. U ekologického projektu je tak finanční úspora při stavbě svépomocí často i polovinou ceny domu. Na druhou stranu, jednotlivé postupy mohou být v ekologickém režimu dražší než u neekologických staveb.

Sektor ekologického stavění je také plný zručných řemeslníků často s potenciálem k posttržním přesahům vztahů. V tržním režimu, tj. s využitím prefabrikovaných ekologických materiálů nebo zaplacením řemeslníků pro větší část stavby, se však ekologické bydlení stává méně dostupným. Stavba svépomocí tak je v ekologickém režimu do jisté míry nutností.

Shrnutí

Představil jsem důvody, kvůli nimž vnímám svépomocné bydlení a stavění jako emancipační. Svépomocí dochází k emancipaci (nikoli nezávislosti) na trhu s bydlením, finančním a stavebním sektoru s jeho sociálními, ekonomickými a ekologickými dopady. Svépomocní stavitelé tím získávají jakýsi manipulační prostor navíc. Takovou emancipaci lze i pozvednout v podobě hnutí za právo na město a v komunitním či družstevním hnutí. Svépomoc v bydlení dnes nechápejme pouze v úzké představě postavení si celého nebo alespoň části rodinného domu vlastními silami. Svépomoc hledejme a nacházejme v přípravě projektů, ve výstavbě i v následné správě nemovitostí, ve financování, ale také ve sdílení a správě společného a veřejného prostoru. V pojmu svépomoc rezonuje heslo „udělej si sám“, svépomoc však znamená také spolupráci – přátel, řemeslníků či komunit – tedy „udělej to společně“.

Jan Blažek je doktorský student katedry environmentálních studií, Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V disertačním výzkumu se zaměřuje na vztah mezi finanční udržitelností a socioenvironmentálními cíli projektů komunitního bydlení v Evropě.

Příspěvek vznikl za podpory projektu specifického výzkumu MUNI/A/1158/2018.

⁶Příkladem je komunitní projekt rekonstrukce bývalé továrny na keramiku [Makværket](#) v Dánsku.

Svépomocná stavba slaměného domu: rozhovor se stavitelem

Stavět svépomocí? Proč ne? Ale co to vlastně obnáší? Přinášíme zde jeden ilustrativní rozhovor, který si neklade ambici být reprezentativní pro všechny svépomocné stavitele. Tato zkušenost je specifická, i když je možné, že pokud jste někdy (svépomocí) stavěli či rekonstruovali, některé momenty budou povědomé.

Tomáš: Co tě vedlo k tomu, stavět svépomocí a nezadat stavbu nějaké firmě „na klíč“?

Jan: Tak asi především peníze, je to, nebo myslím si, že to bude výrazně levnější. A taky když se tím sám živím, tak by mi přišlo divný, když děláme dřevěnou konstrukci a pak bych to zadával někomu jinému. Uvědomuju si, že kdybych to zadal firmě, tak by to bylo výrazně rychlejší určitě, pro mě výrazně jednodušší, ale to už by se mi nelíbilo i z toho ekologického hlediska. I z morálního..., nebo jak to říct..., že by mi stejně přišlo lepší zadat to někomu menšímu.

Tomáš: V čem je ten ekologický aspekt, co to pro tebe znamená?

Jan: Tak že bych chtěl šetřit co nejvíc na dopravě. Tím myslím, že když si to budu dělat sám, tak máme možnost brát od těch nejbližších dodavatelů, materiály. A pak ještě, to ekologické beru z toho pohledu, že pak ten dům bude i snadno rozložitelný, že tam nevzniknou trvalý, třeba i zbytečně trvalý části.

Tomáš: A nemá to být tak, že to má vydržet co nejdéle? Že to některý lidi staví, že to má vydržet navždycky?

Jan: Tak já věřím, že tady ten dům, když se o něj bude člověk starat, třeba i nějaký lidi po nás, vydrží klidně i stovky let. Ale nebylo to myslím pro nás to kritérium. Je to takový bonus, ale já bych ho stavěl tak maximálně, když si představím, aby mně vydržel na dožití a pak aby v něm mohly být moje děti, ale dál už bych to, už mi to přijde tak vzdálený, že mě to ani nezajímá. Už i ty moje děti mi přijdou tak jako, vlastně stejně nevím, jestli tam budou ve výsledku chtít bydlet, tak mi to přijde, jako že to nemá moc význam podle mě.

Tomáš: A jaký to je zatím, to stavění svépomocí, jak bys to popsal?

Jan: Zatím mi přijde šílený ta byrokracie okolo. Že to nemáme furt vyřešený. Protože ten můj ideál by byl, že si to budu plánovat dopředu, jenom kolik potřebuju. Že třeba udělám hrubou stavbu, nebo udělám základy a potom to budu domýšlet dál. Ale tím, že musím promýšlet všechny ty formality, tak to musím mít dost propracovaný hned, a ty formality jsou na sebe různě navázaný.

Ani nevím, koho oslovit dřív, třeba jsem oslovil statika, ten mi to vypočet, potom jsem oslovil požárníka, a ten mi řekl, že podle těch jeho norem mi to musí přepočíst znova statik, takže statik mi to počítal dvakrát, ten dům. Takže je to takový..., stejně je to takový pasování do tabulek, tady ta netabulková stavba, tak oni tak odhadují, co se do čeho vejde, a všechno se dává radši tlustší dřevo, radši pevnější materiál, protože i když to v realu bude izolovat a je protipožární, tak protože na to nejsou schváleny normy a já nejsem certifikovaný stavitel, tak musím splnit tady ty předpisy. Takže se to musí všechno dělat, třeba jako by to bylo požárně otevřený.

Tomáš: Tak to jsi popsals, co je na tom obtížné, ale má to nějaký výhody, že to děláš svépomocí? Který bys viděl už v tuhle chvíli?

Jan: Mně na tom svépomocným bydlení přijde dobrý, že jednak si to můžeš jako pohlídat, že je to provedený v takové kvalitě, v jaký to chceš mít provedený. A to beru do plusu i do minusu, jako že i třeba něco, co nepotřebuju tak kvalitní, nemusí být tak kvalitní nebo precizní. A naopak to, co potřebuju, tak udělám nebo nechám udělat. Další výhoda je, když v tom domě bydlíš a i nadále ho chceš nějak spravovat, tak je prostě dobrý, když seš u té stavby co nejvíc přítomen. Víš, kde ti vede kabel, kde ti vede trubka, kde se něco měnilo a tak. Takže i starost o ten dům si myslím bude o to jednodušší.

Tomáš: A mohl bys říct, v jaké je fázi ta stavba?

Jan: Teď je to ve fázi, tak jednak projekt, čekám na vyjádření různých úřadů, se mi vyjádří jedny úřady a ponesu to na jiný úřad. A z domu teďka stojí vlastně základy, především ta podzemní část, a už začínám shromažďovat nějaký materiál. Takže mám tam teďka slámu složenou, mám tam už nějaký prkna a to je asi všechno. Pak tam je připravená elektřina a voda.

Tomáš: A jak vlastně probíhalo to vytváření návrhu toho projektu? Ty jsi zmínil, že to je trochu netradiční, že to není úplně v normě, nebo že to nezapadá do těch tabulek...

Jan: My jsem úplně nejvíc řešili ty dispozice, to nám trvalo strašně dlouho, protože jsme se rozhodli to postavit na základech starý stodoly. Takže jsme měli přesně už daný rozměr, takže tam bylo nejtěžší to tam napasovat, abychom tam měli všechny místnosti, co chceme, ale zároveň aby se mezi nimi dalo nějak procházet a aby se do nich vešlo všechno, co se do nich vejít má.

Tak to jsme řešili skoro rok, ještě s kamarádem, co nám to kreslil, to byli jako fakt desítky návrhů, dispozice vnitřní, on nám pak vždycky okomentoval, ještě nám k tomu něco řekl, co si myslí, že je dobrý, ale spíš, co by chtělo změnit, přidat nebo odebrat, takže jsme to znova kreslili sami a nějak to měnili. Kamarád to dělal ve volném čase, protože se tím neživí, nebyla to intenzivní práce, to zas ne.

Tomáš: S kým jsi na tom ještě spolupracoval? Mám na mysli nějaké firmy, instituce, kamarády, známé, kohokoli, kdo se na tom nějak podílel.

Jan: Člověče, to... já jsem teď hodně čerpal, protože chceme mít teda slaměnej dům, a hodně jsem čerpal, hodně věci na internetu a o tom celkově přírodním stavitelství. A tady s tímhle tím kamarádem, to je můj spolupracovník, takže s ním jsem se o tom bavil ještě dřív, než jsme řešili ten náš konkrétní dům. Přes něj to mám asi nejvíc.

A potom ještě máme, se nám poštěstilo, že o dva baráky je soused, který o kus dál, ten už ten slaměnej dům má téměř postavený, takže s ním jsem toho konzultoval taky hodně. Kdykoli potřebuju něco poradit, tak on mi dokázal doporučit lidi, který to dělali jemu, že s tím mají tu zkušenost. Takže ten spolupracovník, ten Pavel, a tady ten soused, to jsou dva lidi, s nimi nejvíc.

Tomáš: A ten soused to dělal nezištně, nebo tam byla nějaká výpomoc nazpátek?

Jan: Ne ne ne, ten i rád poradí, to bylo celý. A vím, že u toho slaměného stavitelství často to lidi dělají tak, že jedou jenom za stravu pracovat na nějaký jiný dům, aby se to tam naučili. Je to už docela komunita lidí, takhle jezdí po těch slaměnejch domech a pomáhají je stavět. I mi to nabízel teďka jeden kluk, náhodou jsem ho potkal, říkal jsem mu, že tohle chystám, a on mi dal telefonní číslo a říkal, ať se určitě ozvu, že mi s tím rád pomůže.

Tomáš: To mě vede na další otázku: přemýšlel jsi, jestli na tom, té stavbě, spolupracovat s nějakým jiným a dělat větší projekt, ne jeden dům, ale třeba soubor bytových jednotek, nebo soubor domů, kde by to bylo víc komunitní?

Jan: O tom jsem i dost uvažoval jednu dobu, protože jsou právě takový ekovesničky, akorát tam jsem vždycky nakonec, když jsem se o ně víc zajímal, tak jsem to často opustil kvůli tomu, že bylo to na mě moc ezo. Takže od tohohle jsem pak jako odešel, ale nějaký komunitní bydlení, to byl můj sen vždycky, a ještě si to takhle vybudovat společně, to by byl pro mě ideál. I jsme to docela zvažovali, poměrně nedávno, že tam k nám na pozemek by se jeden dům ještě vešel, akorát je to o tom někoho sehnat, už to teď taky řešíme, že přece jenom bydlet takhle s někým dohromady, na jednom pozemku, který nejde oddělit, znamená, že toho člověka přijmeš do rodiny v podstatě, že se s ním denně setkáváš, řešíš všechny ty denní věci. Tak to teďka si uvědomuju až pořádně, že to není jen tak taková věc.

Tomáš: A myslíš si, že ta tvoje zkušenost, model nebo situace je zobecnitelná, anebo je to příliš specifické a nejde to zobecnit?

Jan: Tak já jsem přesvědčený, že nějakým způsobem to zobecnitelný je, a vlastně jediný co, tak tam je ta míra vlastní práce. Já se tím tak trochu žívím, tak tak budu schopný udělat té práce prostě víc než třeba člověk, co se živí hlavou. Už i jenom tím, že na to mám to náradí a to vybavení. Ale jinak si myslím, že to je reálný a věřím tomu, že to takhle lidi docela dělají. I přímo myslím ty slaměný domy, že to často stavějí lidi, který nemají manuální zaměstnání.

Tomáš: A jak myslíš, že se to třeba, jako že se to naučili nějaký způsobem, jak to dokázali podle tebe?

Jan: Tady je to tak, že byli na těch kurzech nebo na těch realizacích jiných stavebníků. To si i myslím, že tím pádem člověk jako zjistí, že to není tak složitý, že si to osahá. A zjistí i nějaký svoje limity, čeho je schopný sám.

Tomáš: A myslíš, že lidi, který ti na tom budou nějak pracovat, nějakí řemeslníci nebo dělníci, že je jde snadno sehnat?

Jan: Tak to se ví, že sehnat určitě jdou, ale tam je dneska nejnáročnější ten čas. Že to vím i sám na sobě, že máme objednávky na celý rok dopředu. Když teď za námi někdo přijde, že by chtěl příští rok něco postavit, střechu, tak my mu řekneme: ke konci roku, my už teďka máme na celý příští rok plno. A to si myslím, že takhle má většina těch řemeslníků. Takže to si myslím, že může být ten zásadní zádrhel nebo věc, která ti to prodlouží, tu stavbu. Jednak sehnat ty řemeslníky vůbec dohromady, aby si ty, co si potřebují mezi sebou o tom mluvit, aby se domluvili. A vůbec je potom v ten správný čas tam dostat, sestavit ten harmonogram.

Tomáš: A ještě, co by ti osobně pomohlo, co bys uvítal jako nějakou podporu v tom procesu stavění zvenčí, od institucí veřejných?

Jan: Určitě si myslím, že od těch institucí je ta byrokracie, ta by..., že třeba vím, i když byl rozdíl, když jsem řešil všechny možný povolení a když jsem přišel na obec, že potřebuju mít od nich povolení, že tam potřebuju mít sjezd ze silnice. To prostě vyřídili na počkání a já prostě čuměl, že to je neuvěřitelný, jak je to možný, že to jsem si nepředstavoval, že takhle rychle mi to vyřídí. Norma, když jdu na úřad, tak mi tam k tomu něco poví a potom, odnese to na podatelnu, a pak já už nevím, z podatelny mi to doručí a oni se pak na to někdy znova dostanou a nějak se k tomu vyjádří. A pak to dají mně a já to musím donést do kanceláře, která je prostě vedle na té chodbě, to mi přijde v dnešní době úplně šílený.

Tomáš: Napadá tě ještě něco k tomu tématu obecně, svépomocného bydlení, nebo k té tvoji konkrétní zkušenosti, co by mělo zaznít?

Jan: Ještě bych řekl, že to svépomocný bydlení, že to vnímám, že pak budu mít i k té stavbě větší vztah. Beru to jako životní projekt vlastně. Což mi přijde dobrý, že to pak i buduje vztah k tomu místu a tak. Když jsem viděl u kamarádů ty domy na klíč, kde tě skoro ani nepustí do procesu výroby, takže ani nevíš, jak to vypadá v té stěně, co tam vlastně je, tak to mi přijde takový zvláštní, to necítím jako ideální cestu.

Jan Lid Říšský studoval Vysokou školu ekonomickou (VŠE) v Praze, následně se requalifikoval na tesaře, což je nyní jeho obživou. Občas se občansky angažuje v rámci komunální politiky, zejména v ekologických oblastech.

Závěrem: různorodost svépomocného bydlení

Tomáš Hoření Samec

Svépomocné bydlení má mnoho různých konkrétních materiálních projevů od bytových domů po rodinné domy, chalupy či chaty a mnoho forem realizace od formálního družstevnictví po neformální individuální stavbu s různou mírou výpomoci rodiny, přátel a melouchářů. Takřka na každé stavbě či rekonstrukci, i když je zadávána – ať už celá, nebo její část – odborné firmě, však dojde na moment, kdy si určitou část realizují sami vlastníci (nebo nájemníci) domu nebo bytu. Někdy je těch momentů hodně a zahrnují skoro celý proces stavby, jindy třeba jen zařízení interiérů.

Svépomocné bydlení tedy může být formalizované, jako v případě družstev či komunitní výstavby, nebo „živelné“, když svépomoc realizujeme neformálně sami, s pomocí rodiny či přátel. Anebo je někde mezi tím, když jsou zapojeni různí řemeslníci, meloucháři či firmy, ale vlastník funguje zároveň jako hlavní organizátor stavby. Svépomocné bydlení díky tomu propojuje různé sféry života: trh, rodinu i veřejné instituce. Svépomocně řešené bydlení ukazuje, jak je vlastně někdy nemožné tyto sféry jasně oddělit a že nutně v daném procesu koexistují. O různých formách kolektivního svépomocného bydlení (družstevní, komunitní, cohousing atd.) a jejich praktických realizacích se můžete více dočíst na webu <http://dostupnebydleni.soc.cas.cz>. Kromě míry formalizace svépomoci jde také o to, že pro někoho je životním projektem, který přináší kutilský prožitek a požitek. Pro jiné to může být prostě jen nezbytné a funkční nastavení: nákup novostavby či rekonstrukce na klíč jsou prostě příliš nákladné. Pro řadu lidí to pak je v různých fázích a momentech stavby pravděpodobně obojí.

V této brožuře jsme se snažili představit i historické podoby svépomoci a bydlení; vztah veřejných institucí a ideologie k svépomocnému bydlení i významnou roli (rozšířené) rodiny i sociálních sítí. Také v současnosti zůstává role rodiny, přátel a známých při pořizování bydlení klíčová. Kromě historického exkurzu však tato brožura obsahuje i inspirativní přímou zkušenost a esej formulující emancipační potenciál svépomoci jako takové a svépomocného bydlení. Zda a jak bude tento potenciál uplatněn, ovšem nezávisí pouze na nás, „obyčejných“ lidech a potenciálních svépomocných stavitelích. Významnou roli zde mohou hrát i veřejné instituce, které nejenže vymezují prostor pro různé formy (kolektivní) emancipační svépomoci, ale přímo je i podporují. Jen je možná nutné se o tuto podporu ze strany veřejných institucí přihlásit.

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat všem autorkám a autorům publikace a lidem, kteří se podíleli na technickém zajištění jejího vydání: Kristýně Příbylové za jazykovou korekturu a Janu Polanskému za grafickou úpravu a sazbu. Vznik této publikace byl umožněn díky podpoře Akademie věd ČR v rámci programu AV21: Špičkový výzkum ve veřejném zájmu.

Seznam zdrojů

Galčanová, L. 2013. Narativy touhy a narativy soužití: Sociologický pohled na zkušenosti residenční suburbanizace. Disertační práce. Brno: FSS MU.

Guzík, H. 2018. „Architektura a průzkumy veřejného mínění v Československu krátce po 2. světové válce.“ *Umění LXVI* (3): 175–192.

Hašková, H. 2007. „Doma, v jeslích, nebo ve školce?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 15–26.

Klímová, B. 2011. My jsme tím projektem žili. Stavba rodinného domu v období normalizace. Praha: Zlatý řez.

Kučera, M. 1994. Populace České republiky 1918–1991. Praha: Česká demografická společnost.

Lux, M., Kostecký T. (eds). 2011. Bytová politika: teorie a inovace pro praxi. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Lux, M., Sunega, P., Mikeszová, M., Kostecký, T. 2008. Standardy bydlení 2007/2008: Faktory vysokých cen vlastnického bydlení v Praze. Praha: SOÚ AV ČR.

Prokopec, J. 1964. „Zkušenosti interrupčních komisí a současné prováděcí praxe o umělém přerušení těhotenství.“ *Demografie* 6 (3): 242–247.

Scott, H. 1974. Does Socialism Liberate Women? Boston: Beacon Press.

Srb, V., Kučera, M. 1959. „Zaměstnanost žen podle počtu žijících dětí.“ *Demografie* (1): 1.

Sunega, P. 2002. „Bydlení v ČR – představy a ekonomická realita.“ In Mansfeldová, Z., Tuček, M. *Současná česká společnost. Sociologické studie.* Praha: SOÚ AV ČR.

Svozilová, L. 2019. Jak se děje vyloučení. Případová studie z Prostějova. Diplomová práce. Brno: FSS MU.

Sýkora, L. 1993. Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst. Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Praha: PŮF UK.

Šmídová, O. 2012. Vlastnictví a kvazi-vlastnictví bytů za socialismu a jejich postsocialistická mutace. Praha: CEFRES.

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Akademie věd
České republiky
Strategie AV21
Sociální výzkum ve veřejném záměru